

KAPPADOKİA BÖLGESİNDEKİ KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI KAGİR KİLİSELERİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

A. Nazlı SOYKAN¹

¹ Dr. Öğr. Üy. A. Nazlı SOYKAN, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
(nazlisoykan@gmail.com)

KAPPADOKİA BÖLGESİNDEKİ KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI KAGİR KİLİSELERİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Özet

Kappadokia bölgesi, Bizans İmparatorluğu'nun her döneminde hem dini hem de sanatsal merkezlerden biri olma özelliğini korumuştur. Bölgede tercih edilen yapı malzemesi ise, genellikle tüm bölgede bulunan volkanik kalıntılardan elde edilen sert tuf taşıdır. Kappadokia bölgesinde kapalı Yunan haçı plan tipini yansıtan kayaya oyulmuş birçok yapı bulunur, buna karşılık plan tipini yansıtan kagir yapı sayısı ise oldukça azdır. Bu çalışmanın amacı Çekirdek Kappadokia olarak bilinen bölge içindeki kapalı Yunan haçı planlı beş kagir kilisenin, mimari özelliklerinin benzer ve farklı yönleri açısından değerlendirilmesidir. Bu bağlamda öncelikle yapılar kendi içlerinde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş, sonrasında yapıların Bizans Dini Mimarisi içindeki yerlerinin belirlenebilmesi için hem bölge içindeki hem de bölge dışındaki benzer örnekleri ile birlikte ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kappadokia, Kapalı Yunan Haçı Plan Tipi, Bizans Mimarisi, Kilise, Bizans Sanatı.

INVESTIGATION OF THE CROSS IN SQUARE PLAN TYPE MASONRY CHURCHES IN CAPPADOCIA REGION IN TERMS OF ARCHITECTURAL CHARACTERISTICS

Abstract

The region of Cappadocia has remained one of the most religious and artistic centers of the Byzantine Empire. The preferred building material in the region is the hard tuff stone, which is usually obtained from the volcanic remains in the whole region. There are many buildings carved into the rock in the Cappadocia region, reflecting the Cross in Square Plan Type, whereas the number of masonry structures reflecting the plan type is quite limited. The aim of this study is to evaluate the similar and different aspects of the architectural features of the five stone churches with a cross in square plan type in the region known as Inner Cappadocia. In this context, first of all, the structures were evaluated in their own way and then they were dealt with similar examples both inside and outside the region in order to determine the place of the structures within the Byzantine Religious Architecture.

Keywords: Cappadocia, Cross in Square Plan Type, Byzantine Architecture, Church, Byzantine Art.

GİRİŞ

Kappadokia'nın sınırları tarih içinde birçok kez değişmiştir. Büyük Kappadokia, tarihin eski dönemlerinde, doğuda Dicle Nehri (Euphrates), batıda Tuz Gölü'nün (Tatta Limne) doğu sınırı, kuzeyde Karadeniz sıra dağlarının güney yamaçları, güneyde Torosların kuzey yamaçlarına kadar uzanan, neredeyse Anadolu Yaylası'nın tümünü içeren geniş bir bölgedir (Umar, 1998, s. 1). Kappadokia bölgesinin adına ilk olarak Herodot'un metinlerinde (Herodot, 1991, s. 38) ve İncil'de Petrus'un birinci mektubunun birinci bölümünde rastlanmaktadır¹. Bölgenin coğrafi sınırlarını ise ilk kez tarihçi ve coğrafyacı Strabon'un belirlediği bilinmektedir².

Çekirdek Kappadokia ise Kayseri (Kaisereia), Niğde (Nagkhita/Nagida), Nevşehir (Müşküre) ve Aksaray (Kolonias) dörtgenini kapsamaktadır. Orta Anadolu platosunun merkezinde bulunan Kappadokia, doğusunda Erciyes (Argaios – 3917 m), güneyinde Hasan Dağı (Argaios – 3268 m) ile sınırlanmakta, ayrıca kuzeyde Kızılırmak (Halys), güneybatıda Melendiz (Potamus) ve güneydoğuda Mavrucan gibi üç ana nehrin yataklarıyla çevrilmiştir (Ötügen, 1990, s. 1).

Kappadokia bölgesinin ve buradaki eserlerin tanınması ancak 18. yüzyılda gerçekleşmiştir. Fransa kralı adına Akdeniz ülkelerinde geziler yapan Paul Lucas, 1704-1708 yılları arasında Anadolu'yu, böylece Kappadokia'yı da gezmiştir. Kitabında gravürlere yer veren Lucas, Kappadokia bölgesinden ve bölgedeki peri bacalarından bahsetmiştir (Lucas, 1720). Fransız arkeolog ve gezgin Charles Texier Kappadokia bölgesine iki büyük seyahat yapmıştır. Birinci seyahatini 1833-1837 yılları arasında, ikinci seyahatini 1843 yılında gerçekleştiren Texier, özellikle Kappadokia'daki yerleşim yerleri ve yaşam biçimlerine ilişkin bilgiler vermiş ve bölgenin o dönemdeki durumunu gravürlerle belgelemiştir (Texier, 2002). İngiliz William J. Hamilton, bölgeye 1836-1837 yılları arasında gelmiştir. Kayaya oyulmuş mağaralardan, peri bacalarından bahseden Hamilton, eserini 1842 yılında iki cilt halinde yayımlamıştır (Hamilton, 1842). W. F. Ainsworth 1839 yılında bölgede uzun bir inceleme gezisi yapmıştır. Ainsworth, bölge halkının yaşam koşullarından, peri bacalarından ve kayaya oyulmuş kiliselerden bahsetmiştir (Ainsworth, 1842). 1880-1884 yılları arasında eşiyile birlikte Türkiye'de yaşayan W. M. Ramsay, bu tarihten sonra Türkiye'nin çeşitli bölgelerine birçok seyahatte bulunmuştur. Anadolu'yu 1896 yılında ziyaret eden Ramsay, dar geçitlerden, bölge halkının yaşam koşullarından ve bölgede bulunan kiliselerden bahsetmiştir (Ramsay, 1897). Avusturyalı bir mimar olan Hans Rott bölgeye 1907 yılında gelmiştir. 1908 yılında yayımlanan kitabı, bölgede bulunan yapıların o günkü durumlarını belgelemesi açısından büyük önem taşımaktadır (Rott, 1908). Kayaya oyulmuş kiliseleri, manastırları ve yapıların duvar resimlerini sanat tarihi açısından sistematik olarak inceleyen ilk araştırmacı Fransız rahip Guillaume de Jerphanion'dur. Araştırmacı 1907-1912 yılları arasında bölgeyi gezmiş ve gezi notlarını yedi cilt halinde yayımlamıştır. Ciltlerin dördü metin, üçü yapıların fotoğraf, çizim ve planlarını içermektedir. Serinin ilk cildi 1925, diğer ciltler 1932, 1936 ve 1942 yıllarında basılmıştır. Yedi ciltlik büyük eser günümüzde hala önemini korumaktadır (Jerphanion, 1925-1942).

Kappadokia bölgesinde, yayınlarda adı geçen ve Bizans döneminde yapıldığı düşünülen, çeşitli değişikliklerle günümüze gelebilen beş kapalı Yunan haçı planlı kagir kilise bulunmaktadır. Bu yapılar Kayseri, Güzelöz (Mavrucan) H. Eustathios Kilisesi; Niğde, Yeşilyurt Sivri Kilise; Aksaray, Belisırma Karagedik Kilise; Aksaray, Akhisar Çanlı Kilise ve Aksaray, Güzelyurt (Gilveri) Kilise Cami'dir. Bu çalışmanın amacı Çekirdek Kappadokia olarak bilinen bölge içindeki kapalı Yunan haçı planlı beş kagir kilisenin, mimari özelliklerinin benzer ve farklı yönleri açısından değerlendirilmesidir. Bu bağlamda öncelikle yapılar kendi içlerinde karşılaştırmalı

1 Petrus'un I. Mektubu (1,2: 1). "Mesih İsa'nın elçisi olan ben Petrus'tan, Pontus, Galatya, Kappadokia, Asya ili ve Bithynia'ya dağılmış ve buralarda yabancı olarak yaşayan seçilmişlere selam! (İncil, 1993: 452)"

2 "...Ve Kappadokia da çeşitli kısımları olan bir ülkedir ve birçok değişiklikler geçirmiştir. Fakat bu ülkenin aynı dili kullanan sakinlerinin, güneyde Kilikia: Taurosları diye adlandırılan dağlar, doğuda Armenia ve Kolkhis ve değişik dil konuşan aradaki halklar ve kuzeyde Halys Irmağı'nın ağzına kadar Eukseinos ve batıda hem Paphlagonialı kabileler ve hem de Phrygia'da yerleşmiş olan Lykaonialılara kadar uzanan Galatialılar ve Kilikia Trakheia'da oturan Kilikyalılar tarafından çevrilmiş oldukları söylenebilir..." (Strabon, 2009: 1).

olarak değerlendirilmiş, sonrasında yapıların Bizans Dini Mimarisi içindeki yerlerinin belirlenebilmesi için hem bölge içindeki hem de bölge dışındaki benzer örnekleri ile birlikte ele alınmıştır.

1. TARİHLENDİRME VE PLAN ÖZELLİKLERİ

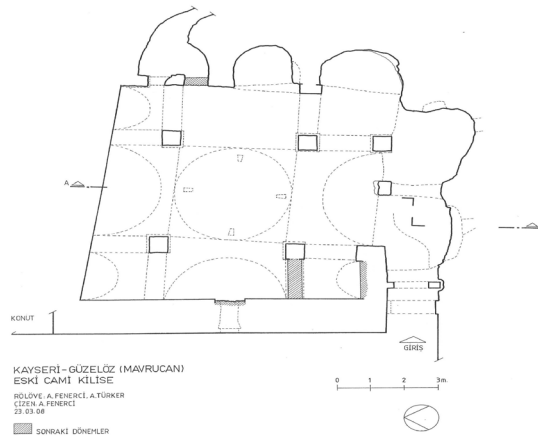
Kappadokia bölgesinde kapalı Yunan haçı planlı kagir yapılardan ilki Kayseri'nin 83 km güneybatısında, Yeşilhisar ilçesine bağlı Güzelöz (Mavrucan) Köyü'nde bulunan H. Eustathios Kilisesi'dir³ (Resim 1-2). G. de Jerphanion 19. yüzyılın başlarında yapının kasağının üstünde oldukça tahrip olmuş mermer bir yazıt olduğundan söz etmekte ve hem yapının plan tipinden hem de yazıtta "E" ve "C" harflerinin kare formlarından yola çıkarak yapının Ortaçağ'da yapılmış olabileceğini (Jerphanion, 1925-1942, ss. 235-236), Ousterhout yapının plan tipinden ve malzemesinden yola çıkarak 13. yüzyılda yapılmış olabileceğini (Ousterhout, 2017, s. 152), Zâh ise yapının plan tipini ve malzemesini başkent ve Anadolu örnekleriyle karşılaştırarak, yapının 10.-11. yüzyıllarda inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir (Zâh, 2002, s. 294). Bahsi geçen yazıt günümüzde mevcut değildir fakat araştırmacıların görüşleri ve yapının plan tipinin dört serbest destekli basit tipte kapalı Yunan haçı olması doğrultusunda, yapının Orta Bizans döneminde inşa edilmiş olacağı sonucuna varmak mümkündür (Çizim 1-2). Bir dönem cami olarak kullanılan yapı, camiye dönüştürülürken büyük oranda orijinal görünümünü yitirmiştir. Günümüzde ise depo/samanlık olarak kullanılmaktadır.

Resim 1. Mavrucan, H. Eustathios Kilisesi, Güneydoğudan Bakış (2013)

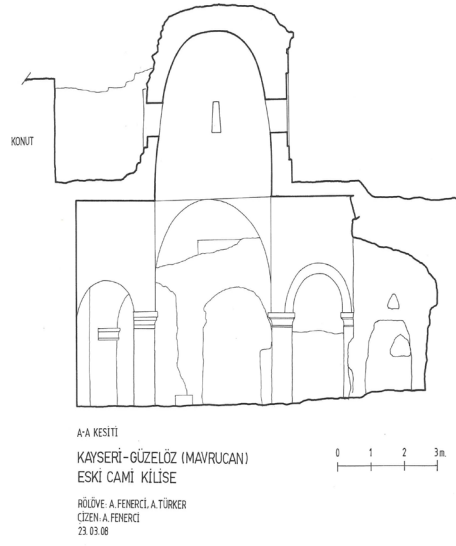
Resim 2. Mavrucan, H. Eustathios Kilisesi, Detay, Güneyden Bakış (2013)

Çizim 1. Güzelöz (Mavrucan) H. Eustathios Kilisesi, Rölöve (Çizen: A. Fenerci)⁴

3 Günümüzde Mavrucan Kilise Cami adıyla anılmaktadır.

4 Yapının çizimlerini benimle paylaştığı için çok kıymetli hocam Prof. Dr. M. Sacit Pekak'a teşekkürlerimi sunarım.

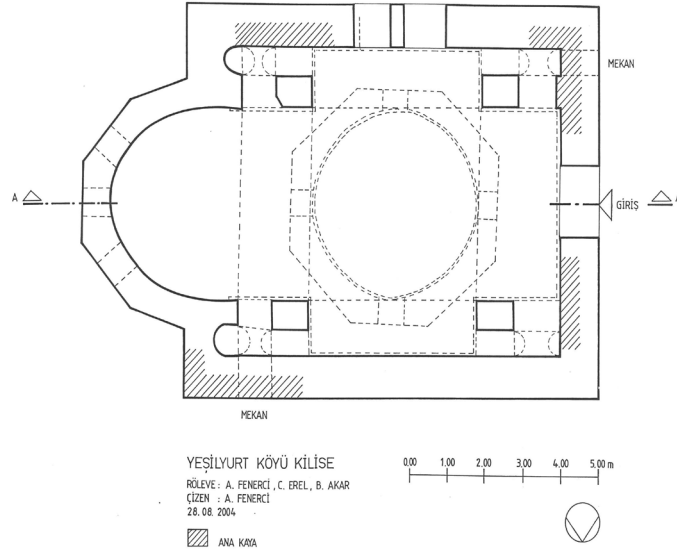

Çizim 2. Güzelöz (Mavrucan) H. Eustathios Kilisesi, Kuzey-Güney Kesiti
(Çizen: A. Fenerci)

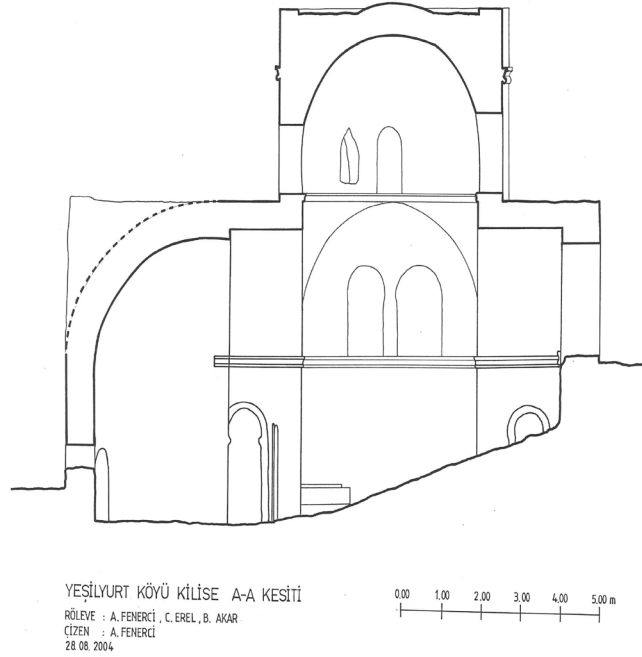
İkinci yapı, Niğde, Bor'a bağlı Yeşilyurt ilçesindeki Sivri Kilise'dir (Resim 3). Orijinal adı, kime ithaf edildiği ve yapım tarihi bilinmeyen kilise ilk defa 2008 yılında M. Sacit Pekak tarafından yayımlanmıştır (Pekak, 2008, ss. 85-113). Yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan kareye yakın dikdörtgen planlı, ortada payelerin taşıdığı, pandantif geçişli ve yüksek kasnaklı poligonal kubbe ile örtülü kare naos, dik eksenlerde beşik tonoz örtülü haç kolları, çapraz eksenlerde beşik tonoz örtülü köşe odaları ile kapalı Yunan haçı planının dört serbest destekli basit tip grubuna girmektedir (Çizim 3-4). Günümüzde kullanılmayan yapının, 18. yüzyılda mescit ve okul olarak kullanıldığı yöre halkı tarafından belirtilmektedir.

Resim 3. Yeşilyurt, Sivri Kilise, Batıdan Bakış (Pekak Arşivi)

Çizim 3. Yeşilyurt, Sivri Kilise, Rölöve (Çizen: A. Fenerci, Pekak Arşivi)

Çizim 4. Yeşilyurt, Sivri Kilise, Doğu – Batı Kesiti (Çizen: A. Fenerci, Pekak Arşivi)

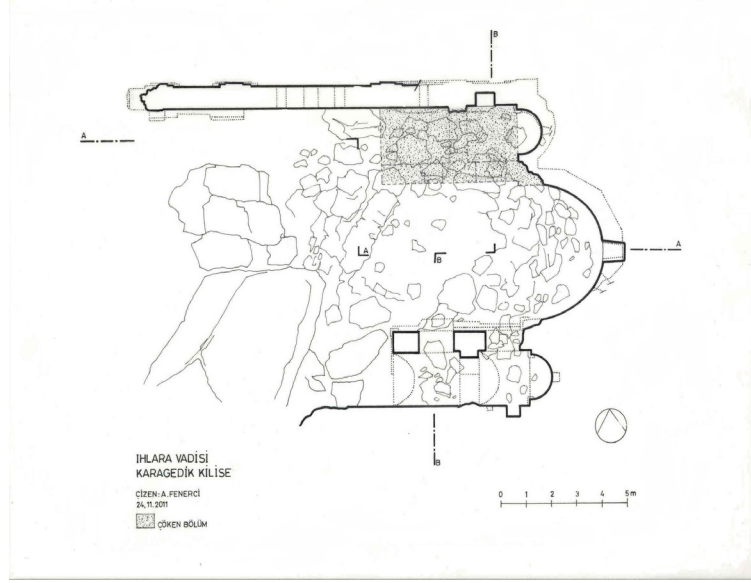
Üçüncü yapı, İhlara Vadisi'nde bulunan Belisırma, Karagedik Kilise'dir (Resim 4-5). Yapı, araştırmacılar tarafından 10. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasına tarihlenmekte (Ramsay ve Bell, 1909, s. 422; Lafontaine-Dosogne, 1963, ss. 155-157; N. ve M. Thierry, 1963, ss. 24-36; Kostof, 1972, ss. 163-164; Restle, 1979, ss. 138-141; Ötüken, 1990, s. 53; Jolivet-Levy, 1991, s. 314; Androudis, 2008, s. 168) ve dört serbest destekli gelişmiş tipte kapalı Yunan haçı plan tipini yansıtmaktadır (Çizim 5-6-7). 2011 yılında yoğun kar yağışı nedeniyle prothesisi ve kuzeydoğu köşe odası yıkılan yapı günümüzde, kısmen ana apsis, kuzey yan apsis, güney yan apsis ve diakonikon, güneydoğu köşe odası ve kısmen kuzey cepheden ibarettir (Soykan, 2017, ss. 119-121).

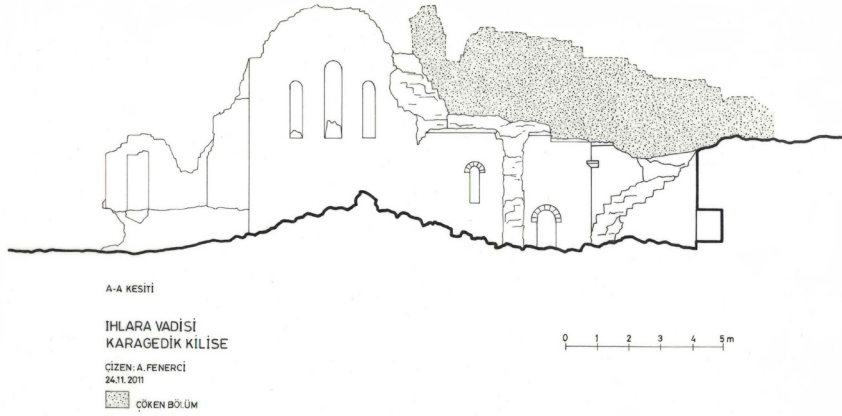
Resim 4. Karagedik Kilise, Kuzeydoğudan Bakış (2013).

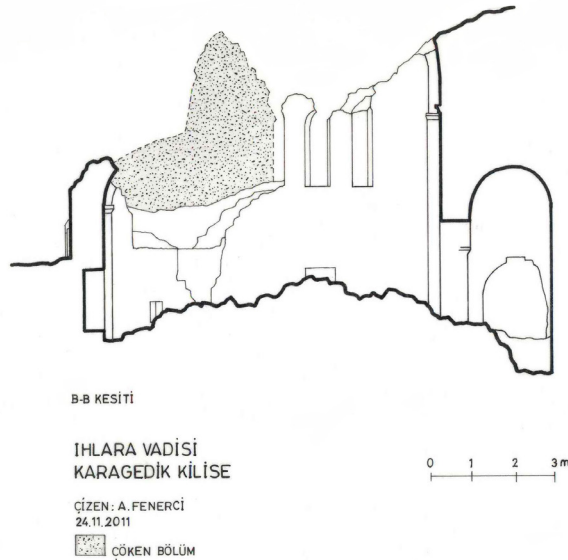
Resim 5. Apsis, Kuzeydoğu Köşe Odası, Prothesis, Batıdan Bakış (2011)

Çizim 5. Karagedik Kilise, Rölöve (Çizen: A. Fenerci)

Çizim 6. Karagedik Kilise, Batı-Doğu Kesiti (Çizen: A. Fenerci).

Çizim 7. Karagedik Kilise, Kuzey-Güney Kesiti (Çizen: A. Fenerci).

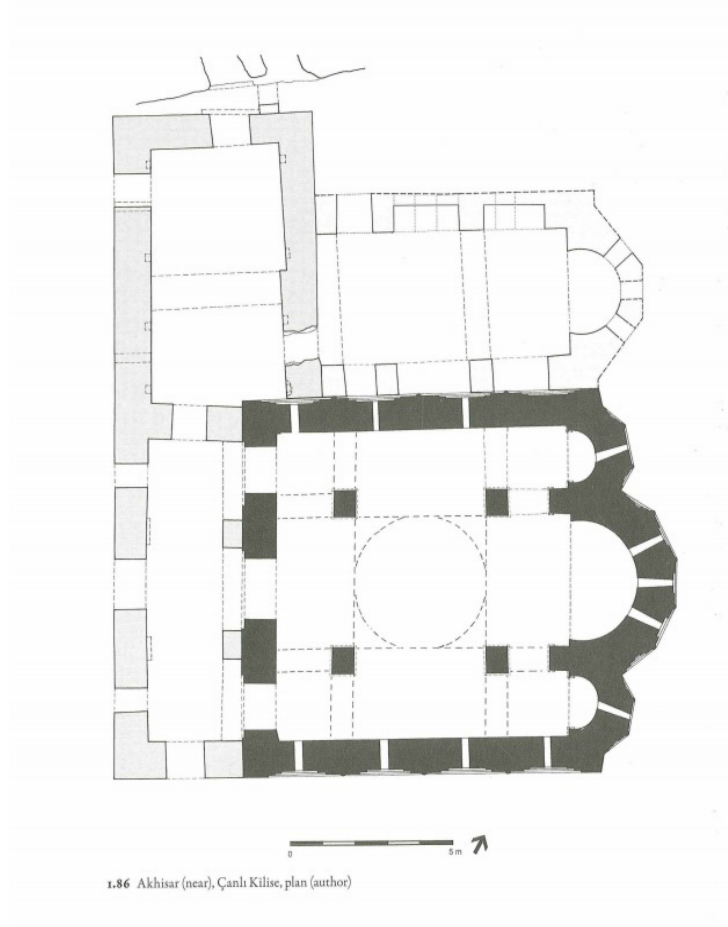
Dördüncü yapı, Aksaray'ın güneydoğusunda, Çeltek, Eskinuz ve Akhisar köyleri arasında, Hasan Dağı'nın kuzeyinde bulunan Çanlı Kilise'dir (Resim 6-7). Araştırmacılar tarafından 10. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasına tarihlenen Çanlı Kilise (Strzygowski, 1903, ss. 156-157; Rott, 1908, ss. 258-262; Ramsay ve Bell, 1909, ss. 404-418; Diehl, 1925, s. 434; Thierry, 1963, ss. 21-22; Krautheimer, 1972, s. 252; Restle, 1979, s. 84; Rodley, 1985, ss. 230-236; Ousterhout, 2005), dört serbest destekli basit tipte kapalı Yunan haçı plan tipindedir (Çizim 8-9). Günümüzde kullanılmayan ve yer yer tahribatlar görülen yapının örtüsü yıkılmış durumdadır.

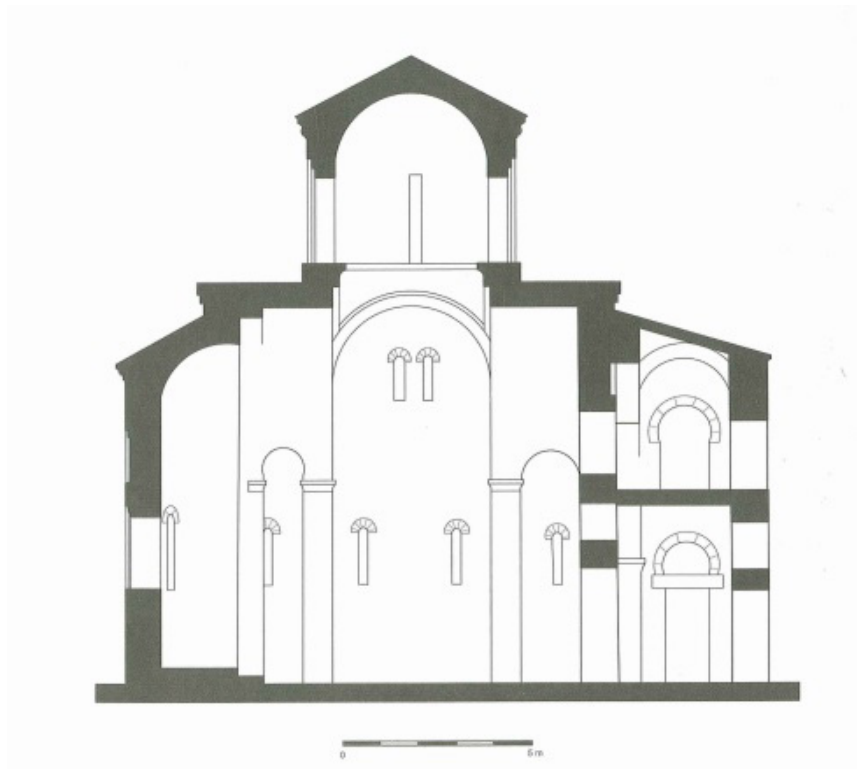
Resim 6. Çanlı Kilise, Kuzeydoğudan Bakış (2010).

Resim 7. Çanlı Kilise, Güneybatıdan Bakış (2013).

Çizim 8. Akhisar, Çanlı Kilise, Rölöve (Ousterhout, 2017, s. 92).

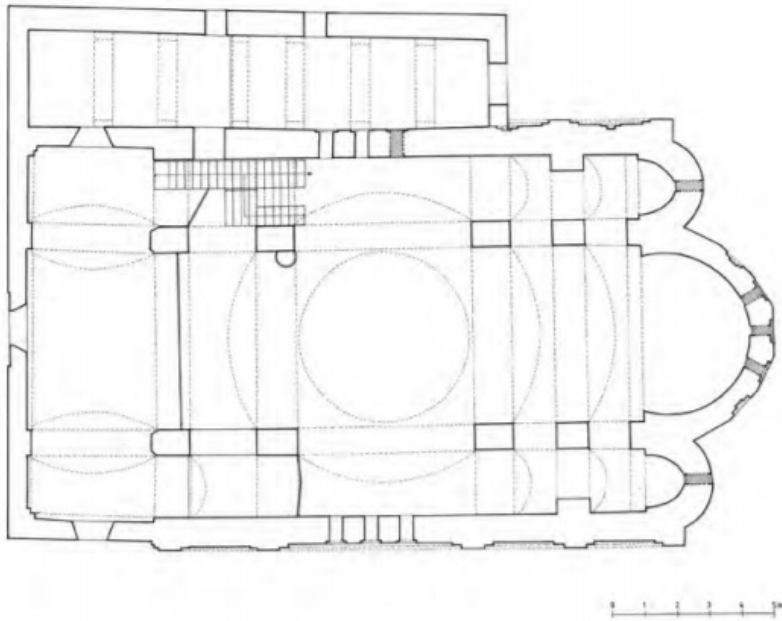

Çizim 9. Akhisar, Çanlı Kilise, Doğu-Batı Kesiti (Ousterhout, 2017, s. 94).

Sonuncu yapı Aksaray'ın 45. km doğusunda İhlara Vadisi'ne 15 km uzaklıkta olan Güzelyurt (Gelveri) ilçesinde yer alan Kilise Cami'dir (Resim 8)⁵. Araştırmacılara göre yapım tarihi eskilere dayanan yapının (Lebides, 1899, s. 126; Rott, 1908, ss. 151-153, 269-270; Ramsay ve Bell, 1909, ss. 421-422; Pekak, 1994, ss. 177-216), 9. yüzyılda kaybolmuş kitabesinde, ilk kilisenin Kutsal Haç "Timios Stavros'a" ithaf edildiği ve İmparator Theodosios tarafından yapıldığı belirtilmektedir (Rott, 1908, ss. 269-270). Yapının inşa tarihi hakkında çeşitli görüşler vardır. Lebides ve Andreadis'in tanıttığı ve günümüzde kaybolan kitabeye göre yapının ilk evresi 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Fakat günümüzdeki kilise, dört serbest destekli basit tipte kapalı Yunan haçı planını yansıttığına göre Orta Bizans döneminde (843-1204) inşa edilmiş olmalıdır (Pekak, 1994, s. 190). Cami olarak kullanılan günümüzdeki yapı 19. yüzyılda büyük bir onarım görmüştür (Çizim 10).

Resim 8. Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami, Güney ve Doğu Cepheler, Güneydoğudan Bakış (2013).

Çizim 10. Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami, Rölöve (Pekak Arşivi)

⁵ Günümüzde Kilise Cami, Aşağı Cami, Büyük Cami adlarıyla anılmaktadır.

2. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME

2.1. Plan Özellikleri

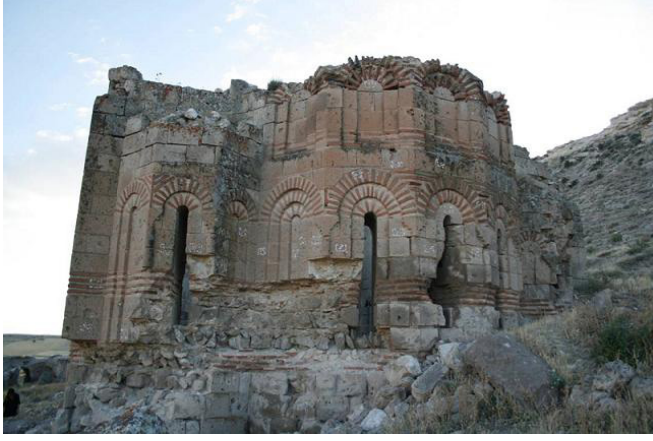
Bizans mimarisinde kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin gelişimlerine bakıldığında, naoslarının kare plana yöneldiği gözlenmektedir: Ortada dört sütunun taşıdığı kubbe, dik eksenlerde eşit derinlikte haç kolları, eşit büyüklük ve biçimdeki köşe odaları bu tipin olgun örnekleri sayılmaktadır. Erken Bizans döneminin bazilikal veya merkezi planlı yapılarından farklı olarak, kapalı Yunan haçı planlı yapıların bir ortak özelliği de küçük olmalarıdır (Pekak, 2009, s. 147). Başkentteki yapıların bu ideal şemayı yansıttığı görülmektedir. Orta Anadolu'da ise kapalı Yunan haçı planlı kiliseler daha çok basit, dört destekli tipte yapılmıştır (Ousterhout, 2005, s. 65).

Araştırma kapsamında incelenen beş yapıdan sadece Belısırma Karagedik Kilise, naosunun kareye yakın ölçüleriyle, pastoforium hücrelerinin, köşe odalarının ve haç kollarının aynı boyutlarda olmasıyla gelişmiş tipteki kapalı Yunan haçı planlı kiliseler grubuna girmektedir (Çizim 5). Güzelöz (Mavrucan) H. Eustathios Kilisesi, Yeşilyurt Sivri Kilise, Akhisar Çanlı Kilise ve Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami ise haç kollarının, pastoforium hücrelerinin ve köşe odalarının farklı boyutlarda olmasıyla dört serbest destekli basit tipteki kapalı Yunan haçı planlı kiliseler grubuna girmektedir (Çizim 1,3,8,10).

Genellikle başkent ve başkent etkisindeki yapıların mimarisinde görülen naosun doğuda dikdörtgen planlı bema ve pastoforium hücreleri ile genişletilmesi uygulaması, incelenen yapılardan Belısırma Karagedik Kilise'de ve Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami'de görülmektedir (Çizim 5,10).

Bizans kilise mimarisinde doğuda üç apsis düzenlemesi, 5. yüzyıl sonları ile 6. yüzyıl başlarından itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Pekak, 2009, s. 154). Apsislerin düzenlenişi gerek dönemlere gerekse de bölgelere göre farklı özellikler yansıtmaktadır: örneğin İstanbul yapılarında, ilk dönemlerde yapılan dıştan üç cepheli apsisler zamanla gelişerek cephe sayıları artmaya başlamış, 10. yüzyıldan itibaren ise beş-yedi cepheli hale gelmiştir. Trabzon'daki çoğu geç döneme tarihlenen kiliselerde ise ana apsis çokgen, yan apsisler içten ve dıştan yarım dairedir (Pekak, 2009, s. 155).

İncelenen yapılarından Yeşilyurt Sivri Kilise (Çizim 3) ve Akhisar Çanlı Kilise'de (Resim 9) ana apsislerin dıştan beş cepheli içten yarım daire, Belısırma Karagedik Kilise (Çizim 5) ve Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami'de (Resim 10) ise dıştan yedi cepheli içten yarım daire olarak tasarlandıkları anlaşılmaktadır. Doğuda üç apsis uygulaması Belısırma Karagedik Kilise'de, Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami'de ve Akhisar Çanlı Kilise'de görülmektedir. Belısırma Karagedik Kilise ve Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami'de apsisler ortada dışa taşkın çok cepheli, yanlarda içten ve dıştan yarım daireyken, Akhisar Çanlı Kilise'de yan apsisler de dıştan çok cepheli, içten ise yarım dairedir (Çizim 5,8,10). Güzelöz (Mavrucan) H. Eustathios Kilisesi'nde de üç apsis uygulaması görülmektedir, fakat apsisler kayaya oyma olduğu için içten yarım dairedir (Çizim 1). İncelenen yapılar arasında yan apsis uygulaması görülmeyen tek yapı Yeşilyurt Sivri Kilise'de ana apsis dışa taşkın beş cepheli, içten yarım dairedir (Çizim 3).

Resim 9. Çanlı Kilise, Apsis Düzenlemesi, Doğudan Bakış (2010) Apsis Düzenlemesi.

Resim 10. Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami, Güneydoğudan Bakış (2013).

2.2. Kubbe ve Geçişler

Genellikle kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin örtü sistemi, haç kolları ve köşe odalarında tonozla, orta mekanda kubbe ile sağlanmaktadır. Bu uygulama Yeşilyurt Sivri Kilise’de (Resim 11), Güzelöz (Mavruca) H. Eustathios Kilisesi’nde (Resim 12), Belısırma Karagedik Kilise’de (Resim 13), Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami’de (Resim 14) ve Akhisar Çanlı Kilise’de görülmektedir (Resim 15).

Resim 11. Yeşilyurt Sivri Kilise, Güney Haç Kolu Örtü Sistemi, Kuzeyden Bakış (Pekak Arşivi).

Resim 12. Güzelöz (Mavruca) H. Eustathios Kilisesi, Doğu ve Güney Haç Kolları Örtü Sistemi, Kuzeybatıdan Bakış (2013).

Resim 13. Karagedik Kilise, Doğu Haç Kolu Örtüsü, Güneybatıdan Bakış (Ramsay ve Bell, 1909: 420).

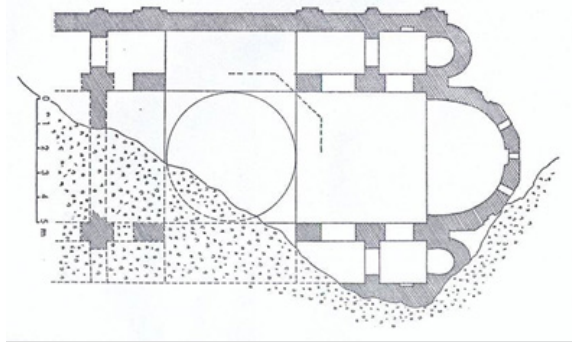

Resim 14. Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami, Haç Kolları Örtü Sistemi (2013).

Resim 15. Akhisar, Çanlı Kilise, Kubbe, Kasnak ve Tonzlar, Kuzeydoğudan Bakış (Ramsay ve Bell, 1909: 408).

İncelenen tüm yapılarda kubbenin yüksek bir kasnak tarafından taşındığı tespit edilmiştir. Kasnaklar Yeşilyurt Sivri Kilise’de (Resim 3), Güzelöz (Mavruca) H. Eustathios Kilisesi’nde (Resim 2) ve Belısırma Karagedik Kilise’de oktagonol (Çizim 11), Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami’de (Resim 8) ve Çanlı Kilise’de poligonaldır⁶ (Resim 15).

Çizim 11. Karagedik Kilise, Marcell Restle Çizimi, (Restle, 1969, s. 174).

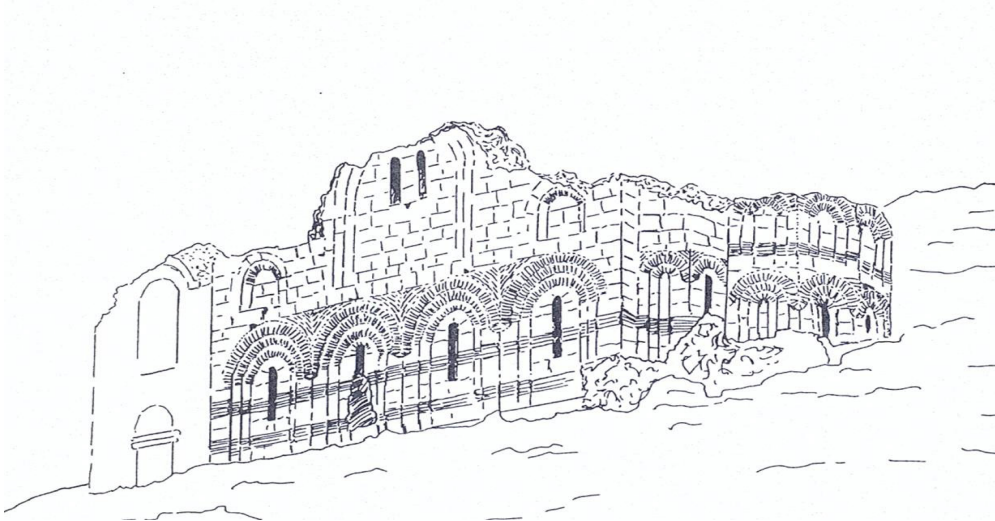
2.3. Cepheler

Orta Bizans döneminde özellikle İstanbul yapılarında Ćurćić’in “Zafer Takı” dediği, cephede büyük geniş bir kemerin haç kolunu, daha küçük iki kemerin köşe odalarını vurguladığı sistem kullanılmıştır (Ousterhout, 2005, s. 71). Buna benzer bir uygulama Belısırma Karagedik Kilise’nin kuzey cephesinde görülmektedir: cephe doğu-batı doğrultusunda dört bölüme ayrılmış, içteki bölümler kemerlerle dışa yansıtılmıştır (Çizim 12). Aynı uygulama Akhisar Çanlı Kilise’nin güney cephesinde üst seviyede (Çizim 13), Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami’nin ise güney cephesinde görülmektedir (Resim 16).

6 Günümüzde Belısırma Karagedik Kilise’nin ve Akhisar Çanlı Kilise’nin kubbe ve kasnakları yıkılmıştır. Fakat Ramsay ve Bell’in 1909 tarihli yayınlarında Çanlı Kilise’nin kubbe ve kasnağını gösteren fotoğraflar bulunmakta; Karagedik Kilise’nin kasnağı ile ilgili bilgilere de Restle’nin 1969 tarihli yayınındaki çiziminden ulaşılmaktadır.

Çizim 12. Karagedik Kilise, Kuzey Cephe, Rölöve.

Çizim 13. Çanlı Kilise, Güney Cephe, Güneydoğudan Bakış (Rodley, 1985, s. 233).

Resim 16. Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami, Güney Cephe, Güneyden Bakış (2013).

2.4. Malzeme ve Teknik

İncelenen tüm yapıların ana malzemesi düzgün kesme taştır. Tuğla ise cephelerde süsleme amaçlı kullanılmıştır. Bu uygulama Akhisar Çanlı Kilise'nin pencere kemerlerinde, Belısırma Karagedik Kilise'nin ise pencere kemerlerinde ve kuzey cephenin dekoratif amaçlı yapılmış kemerli düzenlemelerinde görülmektedir (Resim 17-18).

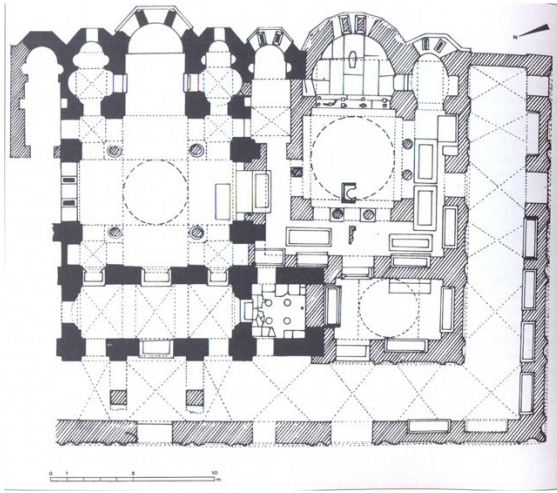
Resim 17. Karagedik Kilise, Kuzey Cephe, Kemerlerdeki Tuğla Kullanımı, Kuzeyden Bakış (2013)

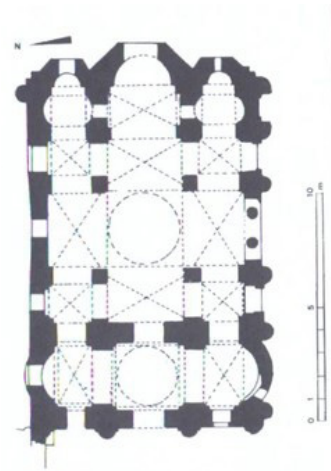
Resim 18. Çanlı Kilise, Güney Cephe, Pencere ve Kemerlerdeki Tuğla Kullanımı, Güneyden Bakış (2013)

SONUÇ

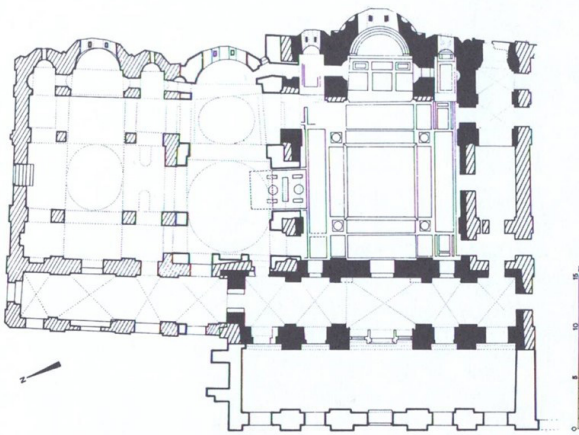
Kappadokia, Bizans İmparatorluğu'nun her döneminde hem dini hem de sanatsal merkezlerden biri olma özelliğini korumuştur. Bölgenin coğrafik yapısı inziva ve ibadet için uygun, savaş ve istilaya karşı önemli bir gizlenme ve korunma yeri olmuştur. Kappadokia bölgesinde yapı malzemesi, genellikle tüm bölgede bulunan volkanik kalıntılardan elde edilen sert tuf taştır. Bölgede kapalı Yunan haçı plan tipini yansıtan kayaya oyulmuş birçok yapı bulunur buna karşılık plan tipini yansıtan kagir yapı sayısı ise oldukça azdır. Çalışma kapsamında incelenen yapılar Orta Bizans döneminin karakteristik plan tipi olan kapalı Yunan haçının Kappadokia bölgesindeki az sayıdaki kagir örnekleri olması açısından önemlidir. İncelenen yapılar arasında Belisırma Karagedik Kilise, bu planın başkentte Konstantin Lips Manastırı kuzey kilisesinin (Çizim 14), Myrelaion Manastırı Kilisesi'nin (Çizim 15), Pantokrator Manastırı kuzey kilisesinin (Çizim 16) ve Pammakaristos Manastırı güney parekklesionun (Çizim 17) da dahil olduğu gelişmiş/başkent tipine girer ve İhlara Vadisi'ndeki tek kagir yapı olmasıyla da ayrı bir öneme sahiptir.

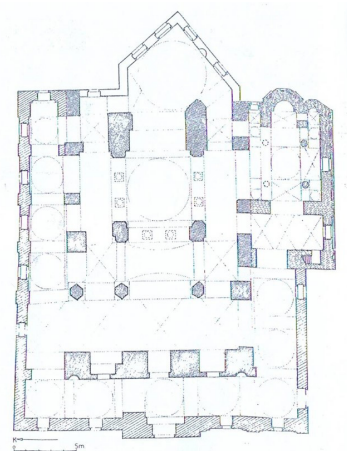
Çizim 14. Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Cami), Kuzey Kilise (Mango, 2006, s. 162).

Çizim 15. Myrelaion Kilisesi (Bodrum Cami) (Mango, 2006, s. 166).

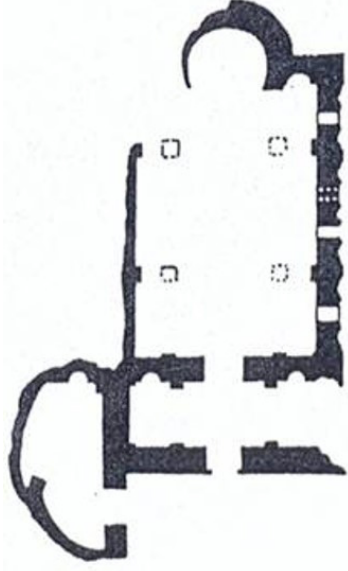

Çizim 16. Pantokrator Manastırı (Zeyrek Cami) Kuzey Kilise (Mango, 2006, s. 197).

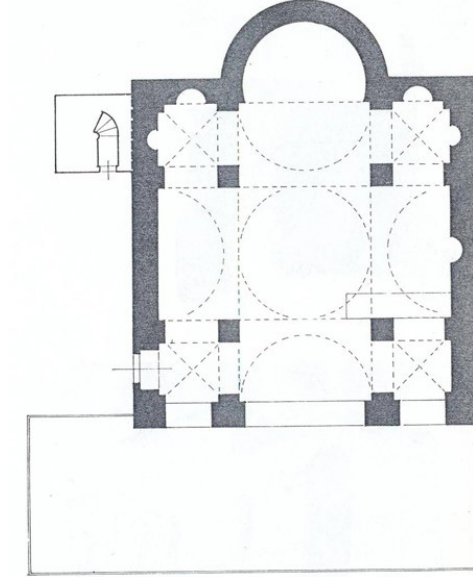

Çizim 17. Pammakaristos Manastırı (Fethiye Cami) Güney Parekklesionu (Eyice, 1980, s. 183).

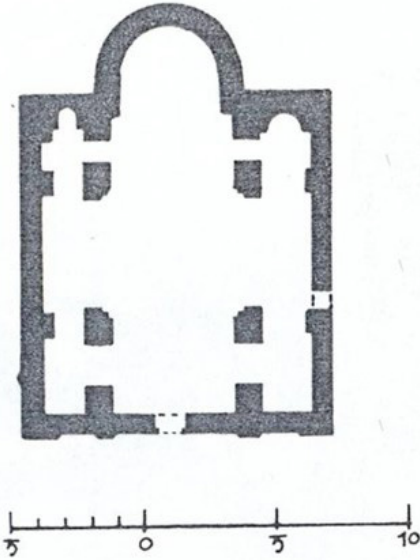
Akhisar Çanlı Kilise, Güzelyurt (Gelveri Kilise Cami, Güzelöz (Mavruca) H. Eustathios Kilisesi ve Yeşilyurt Sivri Kilise ise kapalı Yunan haçı planının Orta Anadolu'da Ala Kilise'de (Çizim 18), Fisandon Kilise'de (Çizim 19), Çet Dağı Kilise'de (Çizim 20) ve Değle Örenyeri 35 Nolu Kilise'de (Çizim 21) de görülen dört serbest destekli basit tipine girer.

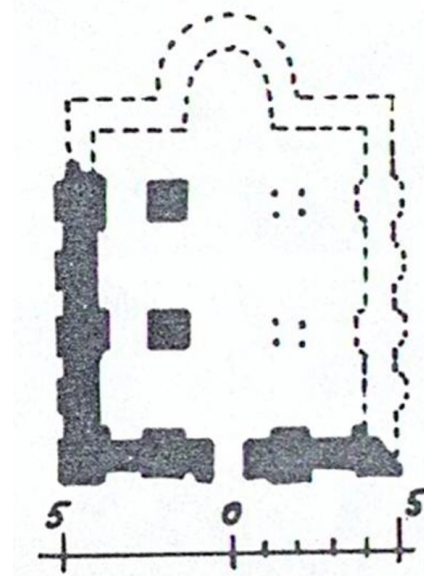
Çizim 18. Ala Kilise (Bell, 1909, s. 341).

Çizim 19. Fisandon Kilise (Eyice, 1971, s. 341).

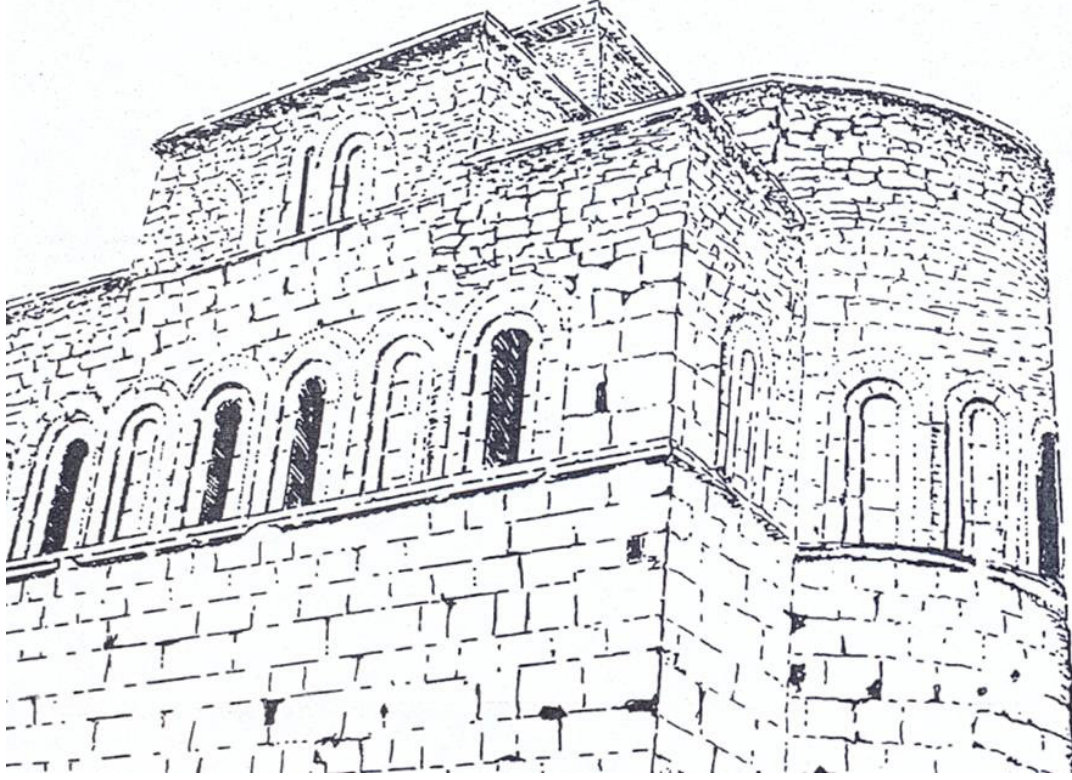
Çizim 20. Çet Dağı Kilise (Bell, 1909, s. 272).

Çizim 21. Değle 35 Nolu Kilise (Bell, 1909, s. 186).

Başkent yapılarında görülen, cephede büyük geniş bir kemerin haç kolunu, daha küçük iki kemerin köşe odalarını vurguladığı sistem incelenen yapılardan Akhisar Çanlı Kilise'nin, Belısırma Karagedik Kilise'nin ve Güzelyurt (Gelveri) Kilise Cami'nin cephe düzenlemelerinde karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle bu yapıların cephe düzenlemeleri incelendiğinde, yapıların başkent etkisinde yapılmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Orta Bizans döneminde İstanbul yapılarında cepheler kör kemerler ve nişlerle hareketlendirilmiştir (Bokotopoulos, 1975, s. 145). Bu uygulamanın incelenen yapılardan Belısırma Karagedik Kilise ve Akhisar Çanlı Kilise’de, bölge içinde ise Çet Dağı Kilise, Değle 35 nolu Kilise ve Fisandon Kilise’de yapıldığı görülmektedir (Çizim 22).

Çizim 22. Fisandon Kilise, Güney Cephe, Güneydoğudan Bakış (Rodley, 1985, s. 233).

Yapım tarihleri tartışmalı olan, plan ve boyutlar açısından ufak değişikliklerle birbirleriyle benzerlik gösteren Güzelöz (Mavrucan) H. Eustathios Kilisesi’nde ve Yeşilyurt Sivri Kilise’de ise kazı ve sondaj çalışması yapılması, bu yapılar hakkında daha fazla bilgi sahibi olunmasını sağlayacaktır.

Araştırma kapsamında incelenen yapılardan Güzelöz (Mavrucan) H. Eustathios Kilisesi’nin, Akhisar Çanlı Kilise’nin ve Belısırma Karagedik Kilise’nin duvar resimleriyle bezeli olduğu araştırmacılar tarafından belirtilir (Jerphanion, 1925-1942, s. 235-236; Ousterhout, 2005; Soykan, 2017). Bahsi geçen yapılardaki duvar resimlerinin de korunması için önlemler alınmadığı, yer yer sıvalarının döküldüğü ve bazı sahnelerin de tanımlanamadığı görülür. Günümüzde Güzelöz (Mavrucan) H. Eustathios Kilisesi’nin kubbe ve kasnağında duvar resimlerinin izleri görülmekte fakat ne yazık ki bakımsızlıktan dolayı tasvirler yok olmak üzeredir. Aynı durum, Akhisar Çanlı Kilise ve Belısırma Karagedik Kilise için de geçerlidir. Belısırma Karagedik Kilise’de 2011 yılı öncesinde prothesis ve kuzeydoğu köşe odasında gözlemlenebilen duvar resimleri, aynı yılın Ağustos ayında yoğun kar yağışının neden olduğu baskıya daha fazla dayanamamış, bahsi geçen bölümler yıkılmış ve bu bölümlerde bulunan duvar resimleri de yok olmuştur (Soykan, 2017, ss.119-131).

Sonuç olarak Kappadokia bölgesinde hem mimari özellikleri hem de duvar resimleri ile önemli bir yere sahip olan bu yapıların biran önce korunmaya alınması, yok olmalarını önlemek ve sonraki nesillere aktarılması adına iyileştirme çalışmaları yapılması oldukça önemlidir. Aksi takdirde araştırma kapsamında incelenen yapıların kaderleri de, 19.-20. yüzyıl seyyahlarının gezi notlarında anlattıkları ve ne yazık ki günümüze kadar gelememiş birçok yapıyla aynı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, W. F. (1842). *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia..* London: J.W. Parker.
- Androudís, P. (2008). Ο μεσοβυζαντινός ναός του Αγίου Γεωργίου (Karagedik Kilise) στην κοιλάδα του Περιστρέμματος (Belışırma) της Καππαδοκίας. *Byzantina, Επιστημονικό όργανο Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη*. Τόμος 28ος Θεσσαλονίκη, σ.161.
- Bokotopoulos, P. (1975). *Kirchliche Architektur im Westlichen Griechenland um im Epirus des 7. bis zum Ende des 10. Jahrhundert.* Thessalonike: Byzantine Mnemeia.
- Diehl, C. (1925). *Manuel d'Art Byzantin.* Paris: A. Picard.
- Eyice, S. (1971). *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eyice, S. (1980). *Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul'da Palaiologoslar Devri Anıtları.* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia. Vol I-II.* London: J. Murray.
- Herodot. (1991). *Herodot Tarihi.* (çev: M, Ökmen). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Jerphanion, G. de. (1925-1942). *Une Nouvelle Province de l'Art Byzantin, Les Eglises Rupestres de Cappadoce. 5 Volume.* Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Jolivet-Levy, C. (1991). *Les Eglises Byzantines de Cappadoce: Le Programme Iconographique de L'abside et de ses Abords.* Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- Kostof, S. (1972). *Caves of God – The Monastic Environment of Byzantine Cappadocia.* Massachusetts: MIT Press.
- Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture.* London: New Heaven, Yale University Press.
- Lafontaine-Dosogne, J. (1963). *Nouvelles Notes Cappadociennes.* Bruxelles. *Byzantion*, 33, 155-157.
- Mango, C. (1986). *Byzanz, Weltgeschichte der Architektur.* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi.* (Çev. M. Kadiroğlu). Ankara: Rekmay Yayıncılık.
- Restle, M. (1979). *Studien zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens – III.* Wien: VÖAW.
- Lebides, A. M. (1899). *Ai en Monolithas Monaites Kappadokias Kai Lykaomas.* Konstantinople.
- Lucas, P. (1720). *Voyage du Sieur Paul Lucas fait en MDCCXIV, &c. Par ordre de Louis XIV. Dans la Turquie, L'Asie, Sourie, Paletsine, Haute et Basse Egypte, C.I.* Amsterdam: Steenhouwer & Uytwerp.
- Ousterhout, R. (2005). *Byzantine Settlement in Cappadocia.* Washington: Harvard University Press.
- Ousterhout, R. (2017). *Visualizing Community: Art, Material Culture, and Settlement in Byzantine Cappadocia.* Washington, D.C.: Dumbarton Oaks.
- Ötügen, Y. (1990). *Ihlara Vadisi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pekak, M. S. (1994). *Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans / Post-Bizans Dönemi Kiliseleri 2, Hacettepe*

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cit 11, Sayı 1-2, s. 177-216. Ankara.

- Pekak, M. S. (2008). Kappadokia'da Bizans Dönemine Ait Haç Planlı İki Kilise. *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı 17/2, s. 85-113. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Pekak, M. S. (2009). Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi, Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ramsay, W. M. (1897). *Impressions of Turkey during Twelve Years' Wanderings*. London: Hodder & Stoughton.
- Ramsay, W. A. ve Bell, G. L. (1909). *The Thousand and One Churches*. London: Hodder and Stoughton.
- Restle, M. (1969). *Byzantine Wall Painting in Asia Minor I-III*, (Çev. Irene R. Gibbons). Greenwich: Conn., New York Graphic Society.
- Rodley, L. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, London: Cambridge University Press.
- Rott, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Psidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*. Leipzig: Dieterichsche Verlagsbuchhandlung.
- Soykan, A. Nazlı. (2017). *Aksaray-Belisırma Karagedik Kilise*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Strabon. (2009). *Geographika – Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap XII-XIII-XIV)*. Adnan Pekman (Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Strzygowski, J. (1903). *Kleinasien, Ein Neuland der Kunstgeschichte*. Leipzig: J.C. Heinrichische Buchhandlung.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya*, (Çev: Ali Suat), Cilt 3. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Thierry, N ve M. (1963). *Nouvelles Eglises Rupestres de Cappadoce. Region du Hasan Dağı*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Umar, B. (1998). *Kappadokia – Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Zäh, A. (2002). *Zwei im Grundriss Unbekannte Kreuzkuppelkirchen im Östlichen Anatolien*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 52. Band, p.287-308. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.